

M⁻ SU
VALODA

1

SATURS

J nis Bi olis - Latviešu valoda svešum / St voklis un uzdevumi	1-6
Ludvigs V k s - K du klasifik cija un labošanas iesp jas	6- 15
K rlis Dravi š - Jaunu v rdu darin jumi; 1. Lodene, s klene, stiegrene un rakstulis 2. Parinde, piez me, v re, parakste, patekste, atsaucē, nor de; 3. Broš klis; 4. S ktuve; 5. Dators, datorists, iedat t	16- 18
Valodas kopšanas pag tnes mantojums - I: K rlis M l en b ac h s - Par nez l m latviešu valodas druv	18-25
Piez mes iepriekš jam rakstam (J. Bi olis)	25-26
K rlis Dravi š - Par latviešu valodas v rdiem ar pried kli at-	27-33
Ernests Blese- *(Cit ts no raksta „Intelli ence un valoda”)	33
J nis Bi olis-- Valodas druv : 1. Dainas par valodu	34- 37
Chronika. Latviešu valodas gads (P. Norvilis). LVK atzinums par pareizrakst bu. Pareizrakst - bas v rdn cas jaunais izdevums (J.B.). Bibliogr fiski aizr d jumi par jaun ko liter t - ru pareizrakst b un valodas praks (J.B.)	38-46

„M su valodas” 2. burtn ca daudzins latviešu valodniec bas izcil p rst vja un valodas kop ja J a Endzel na simtgadi (dzimis 1873. gada 23. febru r). Sagaid m l dzstr dneku atsauc bu ar rakstiem, atmi m, att liem.

Redakcijas adrese: J. Bi olis, 19 N. Mountain Ave.,
Montclair, N.J. 07042. USA.
I zdev j s; Latviešu valodas komisija. Adrese; P. Norvilis,
2343 Valentine Ave., Bronx, N , Y . 10458. USA.

Redaktori: J nis Bi olis un P teris Norvilis.

M SU VALODA

RAKSTU KRĀJUMS

1

UJORK , 1972

L A T V I E Š U V A L O D A S K O M I S I J A

PAR LATVIEŠI! VALODAS VĒRDIEM AR PRIEDKĻI AT- Kārlis Draviš

1. Latviešu valodā, tāpat kā citās dzīvās valodās, vairojas pastāvīgu pārraudzītu un attīstības tendences – gan dažādu vecu parādību iznīcināšanas, gan visdaudzinātumu virziena. Kā varam konstatēt, tātas ir bijis jau tānīstlajos laikos, no kuriem saglabājušies visagrākie teksti mūsu valodā; tāpat šī pārraudzīšana turpinājusīslīdz mūsdiagsimtam, piekāmsīdiattīstības procesi ar mūsdiens nav nekāzaudējuši no savas dinamikas. Latvijas brīvvalsts pirmie gadi nāca ar lielu daudzumu jaunu zinātnisku terminu; tas pats sakāms par pārraudzīto gadu desmitu, kad, piemēram, kodolfizikas, astronautikas, kibernetikas u.c. nozaru milzīgāpanākumi spieduši meklēt apmērumus jaunu procesu un objektu simtiem un atkal simtiem. Jāmūsdiagsimta 20. un 30. gadi iezīmējam mūsdiavalodas tīrīšanu no visdiem svešiem piegrūžojumiem, kas tiešām vainagojislielām sekmēm, tad ar 60. un 70. gados latviešu valodas kultūras un attīstības problēmām pievērsta uzmanību kā dzimtenē¹⁾, tārtīmdas apstākos. Šīnrakstlīkotsūmpieskartiess parādībai, kā mūsdiavalodas vārdugrupai ar priekskliat-, pašiverbiem, mūsdiensīrtendence sakuplot aizvien pilnīgāk.

2. Latviešu valodas priekskliat- plašu aplūkojumu sniedzis Endzelns savā lielajā gramatikā (Lettische Grammatik, Rīga 1922. g., un tāslatviešu izdevumā Latviešu valodas gramatika, Rīga 1951. g., abās 513. – 516. par.). Šīdvārdugrupai (ar at-) nozīmju nianšes, sniedzot pārraudzīto skaitu, aplūkotās ar kopdarbības sdienu latviešu literārsvalodas gramatika, 1, Fonētika un morfoloģija, Rīga 1959, Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūrinstitūta izdevums, 349. – 351. lapp. (417. par.).

3. Labs skaits vārdu (un tamlīdzīgu substantīvu) ar priekskliat-, kā mūsdiens pazīstami, Mēlenbacha vārdnīcā (ME) un tāspārraudzīto jūmos (EH) nav ņemjami. Šīdarbā sastādīšanas laikā, jāsprīž, vai nu nemaz vēl nēbs eksistējuši, vai ar vismaz nēbija nēcik ieviešušies, un tāpēc ar nodomu leksikonā nav ņemti (salīdz. J. Endzelna sacītā Mēlenbacha vārdnīcās 1. sējuma priekšvārdos, 4. lapp.). Dibinoties uz pašreiz piesniedzamiem materiāliem, nav, protams, iespējams noteikti pasacīt, kas un kad kuru, no šiem vārdiem būtu lietoti rakstos pašu pirmo reizi.

Zināms, jēmvārdā, kā Mēlenbacha vārdnīcā pati nēbt nepretend uz tādūpilnību, kā tānīstspārraudzīto jūmos būtu ņemti it visi

kaut kur rakstos, to starp ar visvec kajos, uzejamie latviešu v rdi. T pats J. Endzel ns sav laik vair kk rt tika aizr d jis š s v rdn cas sast d šanas darba talciniekiem, ka visu agr ko latviešu rakstu ekscerp šana paliek n kotnes uzdevums; ieg tie materi li tad var s tikt iestr d ti latviešu valodas t zaur (dižv rdn c).

V rdn cas materi los tas labi ar redzams. T , piem., Andr. ecelis raksta (1628. g.), ka meži tiek atkailoti, ar to tulkojot „entbl sst die Wälder”. Š ds verbs atkailot min ts M lenbacha v rdn cas papildin ju mos (EH 1, 145) ar noz mi „entbl ssen“, liekot pie t zvaigzn ti, ar ko tiek apz m ti jaunv rdi²⁾; par avotu nor d ts laikraksts "Jaun k s Zi as", 1929. g. 11. marta numurs.

4. Ja piev ršamies atseviš iem jaun ku laiku darin jumiem ar pried kli at-, tad n kas konstat t, ka to st rp ir da a t du, kas b s radušies jau m su gadsimta 20. un 30. gados. T , piem., E. Blese par m su valodu raksta, ka t p c 1918. gada s kusi atlatviskoties (Latv. Konvers c. V rdn. 11, R g 1934.- 1935. g., 22268. sl.), kas j saprot t , ka m su valoda pak peniski atkal k st latvisk ka, s kdama vair ties no svešiem elementiem frazeolo ij un leksik . L dz gi tam E. Blese rakst jis sav gr mat Izteiksmes l dzek u jaunizveido jumi m su liter raj valod v sturisk atskat , London 1964, 28. lapp., par valodas atlatviskošanu .

L dz g veid š iet, ka jau m su valsts neatkar bas gados s kts lie tot participu atgarots, skat., piem., P. Jurevi a rakst Paaudžu un pasaules uzskatu konflikti, Trimdas skola, 8. nrs, Stokholm 1956, 294. lapp.: "Saraust ti, bez iekš ja satura, cilv ki gan oti kust gi un „šiver gi" šai piln gi atgarot pasaul , bet paties b tie ne par ko vairs sti neinteres jas..." Šim verbam (atgarot) ME 1, 158, sniegta noz me „verschalen", bet formai atgar t EH 1, 141, dota noz me: "atgarin t" (ar jaut t ju) un „ausd nsten, verrauchen, abk hlen", re fleks. „erkalten, sich abkl hlen". P. Jurevi a rakst atgarots turpretim j saprot cit noz m : t ds, kas zaud jis garu, kas ir bez gar guma.

Laikam jau 20. gados (ja ne v l agr k) b s radies un plaš ku lieto jumu guvis apz m jums atsegums (run jot par zemes pamatiežiem, kad kvart r sega tos k d viet neapkl j). Tiek tad nu run ts un rakst ts ar par k du zemes sl u atsegšanas u.tml., sal., piem., J. Rūtka Lat vijas eogr fiju, Stockholm 1960, 18. lapp. (... pamatieži, kas par d s atsegumos, ...; ...ieži neatsedzas dienas gaism , ...), sal. tur pat v l 20., 22., 23. u.c. lapp.

K di abstraktas noz mes v rdi ar pried kli at- ar b s piedal mi šiem 20. un 30. gadu darin jumiem, t , piem., atvalkans (= abstrakts),

kas sastopams J. Vesela darbos un var tu b t vi a paša darin ts.

Latvijas neatkar bas beigu posm pres var ja sastapt v l daž dus citus agr k svešus v rdus ar pried kli at-, T , piem., tika rakst ts par govju atk purošanu, ar to saprotot zem das k puru izn cin šanu šiem lopiem; bija sastopams ar izteiciens atšaut (stirnas vai k dus citus meža dz vniekus), ar to apz m jot vi u skaitu samazin šanu izmed jot.

5. Š du darin jumu ar pried kli at- p d jos gadu desmitos radies kl t v l vair k; tie k uvuši popul ri, aizvien plaš k iesak odamies m - su valod . Vedas dom t, ka dažs labs š da tipa darin jums radies k - das svešas valodas ietekm , dažk rt pat, laikam, k k da attiec ga verba vai substant va tiešs tulkojums. K labi zin ms, l dz gas noz - mes atbilstošie verbi dab , piem., fran u valod ar pievienotu pried k - li de-, ang u ar ar de-, echu un po u ar od-, krievu ar of-, v cu ar ent-, bet dažk rt ar ar v l citiem pried k iem. Te var atg din t paz - stamo faktu, ka otr pasaules kara laik oti popul rs k uva verbs atu - tot - kas tieši atbilst v cu v rdam entlaušēn. K uva plaši paz stama v l rinda citu, radniecisku apz m jumu , t atutoties, atutošana u.c.

Tagad š dus v rdus ar pried kli at- aizvien liel k skait sastop paši dzimten public tos darbos, k spriežams, ne bez t s krievu ver - bu un substant vu grupas ietekmes, kam ir pried klis ot-, bet k d da ar vy-. T ds tiešs sekojums krievu valodas paraugam saskat ms Latvij tagad stipri popul raj atskurbtuves v rd (sal dz, krievu vy - trezvitel'). L dz gi tam tagad daudz run un rakst par atskurbšanu, kurpretim agr k var ja las t laikrakstos, ka t ds un t ds nog d ts po - licijas iecirkn , lai izgul tu dz rumu resp. skurbumu, kaut gan verbs atskurbt bijis paz stams jau sen (sal. ME 1, 193 - ar noz mi „wieder n chtern werden, den Rausch verlieren") .

6. K jau no augst k min tiem piem riem redzams, š diem verbiem ar pried kli at- var b t par objektu gan pats priekšmets, no k kaut ko atdala, at em, att r u.tml., gan ar tas, ko no š priekšmeta atdala. T , piem., var atslauc t celi u (= atslauc t nost sniegu), bet var ar atslau - c t sniegu no celi a, atmazg t piedegumu no katla dibena u.d.c. Š dās div j das iesp jas tad nu redz plaši izmantotas p d jo gadu desmitu rakstu valod , sal., piem., t dus izteicienus k atsegt gultas segu un atsegt ar sniega arklu m tras mež (lai kusto iem b tu pieejama bar ba), sal. Zin tne un tehnika (turpm k: ZuT) 1966, R g , 1. nra 1. lapp.

Jauni š da tipa darin jumi, kas agr k vai nu nemaz nebija paz stami, vai ar bija maz popul ri un nepaman ti, ir sastopami, piem., ar š dos iz-

teiciensos: ...Kub ar ier ko dens ats l šanas fabriku (Laiks, 1964. g. 12. aug. nr); ... (upes ir) sauszemes at de ot jas (hidrologs Pauls Ludvigs darb Pie Latvijas de iem (v l nepublic ts manu- skripts) 4. lapp.la); ...(pret sviedru smaku) j lieto atsmakošanas smidzi- n t ji (Laiks, 1966. g. 17. aug. nr) utj.

7. V rojams ar , ka no jauna rodas kl t darin jumi ar at-, kur verbs apz m darb bu, kurās rezult t kaut kas atgriežas sav agr kaj st vok- l , restaur jas (varb t var tu sac t - ..s kotn jas"). Š da "s kotn ša- n s" akcija ir saskat ma, piem., izteiciensos ...paredz ta... upju dens izmantošana, to filtr jot un att rot (Laiks, 1965. g. 25. aug. nr , rakst Steidz gi so i pret dens badu). Te objekts, ko att r s, nav gruži vai k di citi net rumi, bet - att r s deni, t.i., padar s to atkal t - ru. L dz gi ar citur, piem., Zu65., 12, 3. lapp. (neatt r ti notek - de i) .

Šin grup iederas rinda citu verbu, t jau piemin tais atskurbt, atmag- netiz t (t raudu), atklimatiz t gaisu, ar gaisa atklimatiz t js (Laiks, 1964. g. 12. febr. nr , las t ju v stul s).

Nov rojumi liecina, ka pašreiz skaidri izpaužas tendence turpat vai katram latviešu valodas verbam, kas salikum ar pried kli ap- (event. ar ar pie-, sa-, no- u.v.c.) var apz m t k da priekšmeta vai vielas aplk ša- nu, apsegšanu, nosl pšanu, ar k das vielas daudzuma palielin šanos k d objekt , rad t antonimu, v rdu ar pret ju noz mi. To pan k, š dam verbam pried k a ap- u.v.c. viet pievienojot min to at-, sal., piem., t dus verbus k pied mot, apd mot, nod mot vai sad mot - un k pret- statu verbu atd mot.

8. Ir j jaut , k m su valodas praks uz š da tipa jauniem darin ju- miem skat ties. Ir skaidrs, ka, m su valodai nemit gi att stoties, rodas vajadz ba p c aizvien jauniem v rdiem, lai apz m tu k das vai nu agr k nepaz tas, vai ar no l dz g m par d b m un akcij m skaidri neatš irtas, m su dom šan skaidri v l nediferenc tas darb bas vai par d bas. T k š diem darin jumiem ar at- m su valod ir, k jau sac ts, veci labi paraugi, tad j spriež, ka š da tipa jauni darin jumi neb tu apkarojami k k das valodas nez les.

No otras puses - tom r ne katrs š ds darin jums ar at- ir akcept jams. T jau 20. gados pres bija sastopams v rds atb te un atb tne (ar pret - ju noz mi k kl tiene)³⁾, sal.MF. 1, 152. . F.ņdzel ns savos Valo- das prakses jaut jumos, R g 1935. g., 13. lapp., tika ieteicis no šiem v rdiem izvair ties. K labi zin ms, tagad plaši izplat jies un jau piln gi ieviesies substant vs nekl tiene ⁴⁾. R g izdotaj K r i e-

vu-1 atviešu v rdn c (kollekt vs darbs) , 1. s. j. 1959. g., v rds
otsutstvie (1089. lapp.) attiec gaj noz mes nians tulkots ar v rdu
promb tne, atseviš os krievu izteicienus tulkojot ar ar k d m vair ku
v rdu kop m. V rojams, ka abu šo v rdu (nekl tiene un promb tne)
noz mes diferenc juš s.

Neb s ieteicami ar t da tipa darin jumi k termins at de i, sal.,
piem.....j nov rš t (=upju dens) boj šana ar noteku un r pniec bas
at de iem (Laiks, 1965. g., 25. aug. nr) . Akn stes izloksn ir paz s-
tams verbs at din ties „Wasser aussondern" (sal. EH 1, 177), kam r
par at de iem min taj laikrakst d v ti net rie, pies r otie klo ku un
fabriku de i.

Nav šaubu, ka j l kojas ar , lai š di v rdi, darin ti ar at-, neb tu k -
di smagi, ne rti, neveikli veidojumi; t di k dreiz var rasties, tieši tul-
kojot k dus speci lus terminus no svešvalod m. T , piem., neder s
krievu substant vu defetišizacija (zvukovych zakonov) (T. A. Degterova,
Puti razvitija sovremennoj lingvistiki, 3, Maskav 1964,
g., 165. lapp.) tulkot ar k du nedai skan gu „(ska u likumu) atjetiš -
šanu“.

9. Š iet, ka turpm k visliel k vajadz ba darin t v l citus, l dz šim
nelietotus v rdus (vai plaš k ieviest l dz šim maz paz stamus š da tipa
darin jumus) ar at- var tu b t tad, kad j run , k augst k sac ts, par
priekšstatiem, kad kaut kas tiek at emts, atdal ts, att r ts no kaut k ,
ar atgriezts, p rv rstis, p rtais ts agr k st vokl . Daudz gad jumos
(tom r ne vienm r) m su j dzienisk dom šana var tu at aut lietot ar
attiec go verbu refleks v s formas (sarakst zem k t s sa sin t veid
pievienotas iekav s).

Min t kat gorij iederas, cita starp , zem k min tie verbi. Parall -
li tiem b tu iesp jami un, kur lietder gi, var tu tikt lietoti ar substan-
t vi ar-šana un-ums, dažos gad jumos ar ar-e (piem., atdu ke, atš le
u.tml.).

atakme ot (zemi, trauku m lus utt.) (-ties);

atbalt t (k du priekšmetu), sal. ME 1, 150;

atdu , ot (k du š idrumu) (-ties), sal. piedu ot (ZuT 1965, 12. nra
2. lapp.) ;

atd mot (gaisu) (-ties);

atdzirkste ot (d mus) (-ties);

ate ot (k du š idrumu, metalla priekšmetu utt.) (-ties);

- atfosfor t (k du vielu) (-ties);
- atgružot (smiltis u.tml.) (-ties);
- atkailot, atkailin t (kokus u.tml.) (-ties), sal. augst k;
- atka, ot (deni u.c.) (-ties);
- atkr sot (k du kr sotu priekšmetu, k du š idrumu u.tml.) (-ties);
- atledot (ce u, ar v seni (=v so ledus skapī) un salteni (= stipri auksto ledus skapī), atkaus jot ledu, u.tml.) (-ties);
- atm lot (smiltis u.tml.) (-ties);
- atm slot (m slus no k da laukuma vai priekšmeta);
- atmežot (kalnus, zemes gabalus) (-ties);
- atnez ot (s klu, druvu) (-ties);
- atp š ot, atputeķ ot (gaisu, gr du u.tml. - atdalot, not rot nost puteķus) (-ties);
- atsald t (sasalušas vielas, Iedus skap izkaus t ledu, sal. augst k atledot) (-ties);
- ats l t, ats lin t (j raš deni) (-ties), skat. augst k;
- ats r ot (k du vielu, metalla kaus jumu u.tml.) (-ties);
- ats rot (k du vielu, s ra da as att rot) (-ties);
- atsmakot (atdalot smaku no kaut k) (-ties), sal. augst k;
- atsmilšot (m lus u.tml.) (-ties);
- atsniegot (zemi, ce u u.tml.) (-ties);
- atsodr jot (d mus, gaisu, d me us) (-ties);
- attaķot (k du vielu, k du dz vu rad jumu u.tml.) (-ties);
- att r t (k du vielu.no kaut k , ce u no sniega u.tml.), sal. augst k; (-ties) (sal., piem., ZuT, 1965. g. 12. nra 3. lapp. de u pašat t r šan s) ;
- at de ot (1/ deni novad t prom, piem., no p avas; 2/ atdal t deni no k das vielas, dz v m š n m u.tml.) (-ties);
- atodot (k d apvid izn cin t visus odus);
- atvaskot (1/ medus š n m no emt aizvaskojumus, sal. EH 1, 178; 2/ atdal t vaska da as no k das vielas) (-ties);
- atz ot (likvid t organism k du z u vai indigu vielu iedirbi, lietojot k dus prepar tus, pretz les) (-ties);

atza umot (k d pils tas da vai apvid izn cin t visus kokus, kr mus, z li u.c. augus) (-ties).

K da da a no augst k min tiem v rdiem jau uzejama vien vai otr iespiest darb . T ri teor tiski var dom t, ka l dz g veid attiec go nozaru speci listi var tu darin t v l veselu rindu citu š da pat tipa v rdu, seviš i run jot par miskiem procesiem. T zin mos apst k os var rashes vajadz ba run t ne vien par jau piemin to atka ošāņu, ats l šānu vai atfosforiz šānu, bet ar par, piem., atkobaltošanu, atva ošanu, attit - nošanu utj. Ir sagaid ms t p c, ka n kotn š da tipa darin jumu skaits v l stipri pieaug.

- 1) T , piem., rinda m sdienu valodas probl mu diskut ta, s kot ar 1965. gadu, R g izdodamos rakstu kr jumos Latviešu valodas kult ras j a u t j u m i (7. s jums 1971.g.).
- la) Š raksta iespiešanas laik jau public ts gr mat .
- 2) Sal. ME 2. burtn. (1923) v k J. Endzel na inform ciju: „Ar * aiz k da v rda M lenbachs apz m šo v rdu par rakstnieku jaundarīn jumu”.
- 3) Verbs atb t rakstos bijis sastopams v l agr k, sal. ME 1, 152.
- 4) G. Fr. Stendera latviešu v rdn c , 2. da as 23. lapp., uzejams substant vs nekl tums, kas savuk rt p r emts no J. Langes leksikona, sal. EH 2, 14.

... valoda, b dama r ji sakaru uztur šanas l dzeklis aužu starp , tom r nav tikai sakaru uztur šanas l dzeklis vien k , piem., k da šifra sist ma vai sign liz cija. ... j zina, ka valoda nav v rt ja - ma ar vien gi p c t , cik tan kupla un bag ta liter t ra, lai gan, sa - protams, taisni zin m valod past voš liter t r vispiln g k izpau - žas valodas bag t bas, un ikdieniš dz v m s parasti esam lab k s dom s par to valodu, kur liter t ra kupl ka. Intelli entam cilvē kam j - saprot, k a valoda ir j au milz ga gar ga v rt ba p a t i par sevi - sa - v s ska s, form s un v rdu savienojumos, neatkar gi no valod darin - tiem dzejas un prozas darbiem, j saprot, ka valoda ir nep rtraukta gar - ga darb ba, nemit gs cilvē ka gara izpauums.

Ernests Blese žurn la „Daugava" 1928. g. 3. b- , 351. lpp- .